

O'ZBEK TILI VA UNING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI**Eshdavlatova Guloyim Shamsiddin qizi**

Buxoro davlat universiteti Pedagogika instituti 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589085>

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada o'zbek adabiy tili hozirgi kunga kelguniga qadar ko'plab bosqichlardan o'tganligi, ona tilimizning beqiyos imkoniyatlari, o'zbek nazariy tilshunosligining shakllanishi haqida ma'lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Qadimgi turkiy til, eski turkiy til, eski o'zbek adabiy tili, hozirgi o'zbek adabiy tili.

Dunyoda hamma davlatlar ham o'z davlat tiliga ega emas. O'zbek tiliga 1989-yil 21-oktyabr davlat tili maqomi berilgan. Shu yildan boshlab 21-oktyabr "O'zbek tili bayrami kuni" sifatida nishonlanib kelmoqda. Til millat g'ururi, shoni, birligi va birdamligining timsolidir. U millatni yagona xalq sifatida o'z atrofida birlashtiradi. O'zbek tili shu darajaga kelguniga qadar ko'plab rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan. Uning shonli rivojlanish tarixiga bir nazar tashlaylik. O'zbeklar Qaraqalpog'iston Respublikasida, shuningdek, Tojikiston, Qirg'iziston, Qozog'iston, Turkmanistonda ham yashaydilar. O'zbek tili bugungi ko'rinishiga kelgunga qadar juda katta tarixiy taraqqiyot bosqichini bosib o'tgan. Qadimgi turkiy til miloddan oldingi davrlarda 10 asrgacha qo'llangan. Eski turkiy til 11-12 asrlarda amalda bo'lgan. Eski o'zbek adabiy tili 12-13 asrlardan 20 asr boshlarigacha qo'llangan. Hozirgi o'zbek adabiy tili 20 asrning boshlaridan hozirgi kungacha qo'llanilgan.

Qadimgi turkiy til miloddan oldingi davrlarda 10 asrgacha qo'llangan. Jamiyat oilalardan tashkil topganidek, tillar ham turli-tuman oilalarga bo'linadi. Til oilalari shu tilga asos bo'lgan til nomi bilan yuritiladi. Hozirgi barcha turkiy tillar uchun qadimgi turkiy til umumiy til sanaladi. Hozirgi turkiy tillarning shakllanish tarixini ko'pchilik olimlar bir necha davrlarga bo'linadi:

Oltoy davri

Eng qadimgi turk davri

Qadimgi turk davri

O'rta turk davri

Mutaxassislar fikricha, turkiy tillar qadimda mo'g'ul va tunguz-manjur tillari bilan birgalikda bitta oilani tashkil etgan va bu til oltoy tili deb atalgan. Keyinchalik oltoy tili tarmoqlanib ketgan. Afsuski, bu davrdan xabar beruvchi yozma yodgorliklar bizgacha yetib kelmagan, lekin qadimgi turkiy til davriga oid bir qancha yozma manbalarga egamiz. O'rxun-Enasoy, uyg'ur, sug'd yozuvlari shular jumlasidandir. Mazkur yozuvlar hozirgi turkiy tillarning barchasi uchun umumiy sanaladi.

O'rxun-Enasoy yozuvi haqidagi dastlabki xabarlar N.K.Vidzen, S.U. Remezov, I.Tabit, D.G.Messershmidi, M.A.Kastren kabi tadqiqotchilar tomonidan e'lon qilingan. 1889-yil N.M.Yadrinsev Mo'g'ulistondagi Qoraqum shahristoni xarobalaridan ikkita katta bitiktosh topib oldi. Keyinchalik ma'lum bo'lishicha, bu toshlar Kultigen va Bilga xoqon sharafiga qo'yilgan bitiktoshlar ekan. V.V.Radlov, V.Tomsen, P.M.Mileoranskiy kabi olimlar bu sirli yozuvlarni o'qishga qattiq kirishganlar. 1893 -yil 25- noyabr kuni V.Tomsen birinchi bo'lib bitiktoshlar sirini ochganligini e'lon qildi. Bu vaqtda V.V.Radlov o'nta harfni o'qib ulgurgandi. Mazkur sirli yozuvlar turk xalqiga tegishli ekan. Enasoy hamda O'rxun daryolari havzalaridan topilgani uchun ular O'rxun-Enasoy yozuvlari deb atala boshlandi. Hozirda ularning 700 ga yaqin namunalari fanga ma'lum.

Qadimgi turkiy tilga oid matndan parcha: Biz qo'rqmadimiz, sungusdimiz – Biz qo'rqmadik, jang qildek. Neki qorqurbiz – Nimadan qo'rqamiz. Turk budun yoq bolmazun! Budun bolsun! - turk xalqi yo'q bo'lmasin! Xalq bo'lsin!

Eski turkiy til 11-12 asrlarda amalda bo'lgan. 11 asrlardan qarluq qabila ittifoqi kuchaya boshladi va qoraxoniylar sulolasi hukmronligidayoq o'z davlatini tashkil etdi. Qoraxoniylar Sirdaryo havzasi hamda somoniylarga qarashli bo'lgan Buxoro va Samarqandga ham o'z tasirini o'tkazadi. Qoraxoniylar davlati mayda uyg'ur qabilalarini hamda Sirdaryo va Amudaryo oralig'idagi turk-eron aholisi yashaydigan madaniy yerlarni o'ziga bo'y sundirdi, 10 asr oxirlarida islom dinini qabul qilib Markaziy Osiyoning eng madaniy turk davlatiga aylanadi. Qoraxoniylar tomonidan ikki rivojlangan madaniy markazning -sharqda uyg'ur madaniyatining va g'arbda, Markaziy Osiyoda, turk-eron madaniyatining birlashtirilishi uning yozma madaniyatida ham o'z ifodasini topdi. Qoraxoniylar davrining eng asosiy adabiy va lingvistik yodgorliklaridan biri Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" nomli qomusiy

asaridir. Bu asar turkiy tillarning fonetikasi, leksikasi, grammatikasi, dialektal xususiyatlari haqida to'la ma'lumot beruvchi qimmatli manba. Shu bilan birga turkiy xalqlarning xalq og'zaki ijodi namunalarini aks ettirgan. Mahmud Koshg'ariy tilshunoslik tarixida ilk bor barcha turkiy tillarning bir necha guruhlarini tasniflab, ular o'rtasida umumiy jihatlar va farqlarini aniqlagan holda qiyosiy-tarixiy tilshunoslik deb nomlanuvchi tilshunoslik yo'nalishiga asos soldi

Qoraxoniylar

davrining ikkinchi yozma yodgorligi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" (Baxt keltiruvchi bilim) asari hisoblanadi. Bu asar yirik badiiy-tarbiyaviy asar bo'lib, turkiy adabiyot tarixida juda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, Xo'ja Ahmad Yassaviyning hikmatlari, Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asarlari shu davrning eng buyuk adabiy durdonalaridir. Qoraxoniylar davri adabiy tili hozirgi Markaziy Osiyodagi barcha turkiy tillarning shakllanishi va rivojlanishi uchun asos bollaga til hisoblanadi, shuning uchun bu davr tili deb yuritiladi. "Devon lug'otit turk" da Mahmud Koshg'ariy Chindan tortib Rulga qadar yashagan turkiy qabilalar haqida shunday yozadi: "Turkiylar, aslida, 20 qabiladir. Har bir qabilaning allaqachon urug'lari bor. Men bulardan asosiylarini -Ona urug'larini yozdim, shoxobchalarini tashladim. O'sha davrda bajanak, qipchoq, o'g'uz, boshqird, basmil, tabaqa, uyg'ur kabi turkiy qabilalar tili umumturkiy adabiy tilini tashkil qilgan. Ulardan eng yengili -o'guz; eng to'g'risi, yaxshisi -yag'mo, tuxsi; eng ochiq, ravon tili - Xoqoniya o'lkasida yashovchilarning tilidir". Eski turkiy til eski o'zbek tilining shakllanishi va rivojida muhim o'rin tutgan.

Eski o'zbek adabiy tili 12-13 asrlardan 20 asr boshlarigacha Lutfiy, Atoyi, Alisher Navoiy, Bobur kabi mumtoz shoirlarimizning shoh asarlari yozilgan. "Qissasi Yusuf", "Qissasi Rabg'uziy", "Guliston" shu kabi asarlar yozilgan.

Tilshunoslikka ham amaliy ham nazariy manba bo'lgan. Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy, Zamaxshariy kabi zabardast olimlarning ilmiy ishlarini eslamaslik mumkin emas. Zamonaviy o'zbek tilshunosligi haqida fikr bildirilganda Fitrat, G'ozim Olim Yunusov, Abdulla Avloniy kabi tilshunoslik ilmining nazariy rivojiga ma'lum darajada hissa qo'shgan ko'plab, o'zbek fidoyi olimlari bilan bir aatorda E.D.Polivanov, A.K.Borovkov, V.V.Reshetov kabi rus olimlarining nomlarini ham tilga olib o'tish lozim.

Shonazar Shoabdurahmonov filologiya fanlari doktori 1964-yil, professor 1967-yil, O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi 1974-yil Shonazar Shoabdurahmonov o'zbek tili fonetikasi, o'zbek tilining badiiy-estetik vazifasi, leksikografiyasi, morfologiyasi, dialektologiyasi yuzasidan qator salmoqli asarlar yaratdi. Jumladan, "O'zbek tilida yordamchi so'zlar" 1953-yil, "Fonetika. O'zbek tili fonetikasiga doir ba'zi masalalar" 1953-yil, "O'zbek tilida punktiatsiya" 1956-yil, "O'zbek adabiy tili va o'zbek xalq shevalari" 1962-yil kabi asarlari o'zbek tilshunosining rivoji uchun munosib hissa bo'lib qo'shildi. Akademik SH. Shoabdurahmonov o'rta hamda oliy ta'limda o'zbek tili va tilshunosligini o'qitishni takomillashtirish borasida ham samarali mehnat qildi. Ayniqsa, uning V. Reshetov bilan hamkorlikda oliy maktablarning o'zbek filologiyasi fakulteti talabalari uchun chiqarilgan (O'zbek dialektologiyasi) darsligi shuningdek, o'rta maktablarning 9-sinfi ichun mualliflikda yozilgan "O'zbek tili" hamda oliy o'quv yurtlari uchun yaratilgan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darsliklari alohida ahamiyatga ega.

Alibek Rustamov filologiya fanlari doktori, professori. Uning asarlaridan "Navoiyning badiiy mahorati", "Qofiya nima", "Mahmud Zamaxshariy". Alibek Rustamov oliy o'quv yurtlarida filologiya ta'limni yuksaltirish sohasida tinimsiz mehnat qilmoqda. Jumladan, G. Abdurahmonov bilan birgalikda qadimgi turkiy til o'quv qo'llanmasi qadimgi turkiy manbalarni o'qish va ularni tahlil etish bo'yicha talabalarning doimiy hamrohiga aylanib qoldi.

Iristoy Qo'chqortoyev filologiya fanlari doktori professori u bir qator asarlar muallifidir. Ular orasida "Ferdenand de Sossyurning lingvistik konsepsiyasi", "So'z ma'nosi va uning valentligi" kabi kitoblari tilshunoslikning nazariy muammolarini yoritishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Ne'matov Hamid G'ulomovich 1941-yili tavallud topgan. Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbek tili tarixi, leksikologiyasi, morfologiyasi bo'yicha qator asarlar muallifi. Ular orasida "Qadimgi turkiy yodgorliklarning funksional morfologiyasi", professor Ravshan Rasulov bilan hamkorlikda yozgan "O'zbek tilining sistemaviy leksikologiyasi asoslari" kitoblari alohida ajralib turadi. Hamid Ne'matov o'rta umumiy ta'limda "Ona tili" fanini takomillashtirish bo'yicha ham barakali xizmat qiladi. U o'rta maktablarning 5-9 sinflar uchun "amaliyotdan nazariyaga" tamoyiliga asoslangan yangi tipdagi "Ona tili" darsligining yaratilishiga bosh-qosh bo'ldi.

Xulosam shuki, o'zbek tili boy tillar sirasiga kiradi. Tarix guvohki, mana bir necha ming yillardan beri ona tilimiz hanuzgacha o'zining ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda. O'zbek tilining rivoji, albatta, buyuk allomamiz Alisher Navoiy nomi bilan bog'liq. U ko'plab asarlarida shuningdek misol tariqasida aytib o'tish lozimki "Muhokamat-ul-lug'atayn" asarida o'zbek tilining qanchalik boy til ekanligini isboti tariqasida ko'rsatish mumkin. "O'zbek tili kambag'al emas, balki o'zbek tilining kambag'al deguvchilarning o'zi kambag'al. Ular o'z nodonliklarini o'zbek tiliga to'nkamasin" Abdulla Qodiriy.

Ушбу мақолада ўқув луғатларининг умумий луғатлардан нафақат ҳажми, балки ундаги сўзларнинг танланиш мезонлари, луғат қисмларининг таркиби, жойлашуви – мегаструктураси билан ҳам фарқланиши, синоним ўқув луғатлар луғат мақоласи таркибида лексикографик пометалар (турли қисқартмалар, белгилар)га кам ўрин берилганлиги муҳокама қилинади.¹

This article is dedicated to the research of Adjusted meanings of Moral-spiritual concept defining units in the Uzbek language. And also analyzed the semantic analysis of grammatical shape lexemes of specialized meaning and provide a corresponding recommendation for lexicographical practice in the Uzbek language is one of the actual challenges of linguistics as today's challenge.²

Корпус лингвистикасида семантик разметка, унинг теглар тизими, тег категориялари, семантик теглаш муаммолари, кўпмаънолилик ва омонимлик муаммосини ечиш масаласига оид қатор тадқиқотлар вужудга келган.³

The article discusses the research methods of Uzbek language syntax. In Uzbek linguistics, syntactic phenomena have been studied in detail since the 1930s, and several syntactic theories have emerged in this regard.⁴

¹ Гуландом Мирханова. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУФАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(2), 172–178. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/90>

² Gulbahor, T. (2016). Adjusted Meanings of Moral-Spiritual Concept Defining Units. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(7), 40-45.

³ Ахмедова, Д. (2020). Семантик разметка тизимида тег гуруҳлари. *Oriental Art and Culture*, (III), 440-444.

⁴ Ergashevna, Y. N. (2021). ON METHODS OF RESEARCH OF UZBEK LANGUAGE SYNTAX. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(11), 22-28.

The article examines the first dictionary in the Turkish language Mahmud Kashgaris “Devonu lugotit turk” in terms of a dictionary in accordance with the traditions of world lexicography and argues that it is the first appearance of modern complex dictionaries in the Turkish (Uzbek) language.⁵

Now studying scientific heritage, socio-political activities and acquaintance youth charity of our above-stated ancestors is considered one of the main urgent objectives of the modern intellectuals.⁶

This article covers the main place of small business and business in today's market economy. Including scientifically analyzed the development of small business and business, and the legal basis, at this time financially support small business and business, the latter is amended and the rules for this branch of national legislation are added.⁷

Мамлакатимиз тараққийнинг янги босқичида жамият ҳаётининг асосий негизи бўлмиш оилалар барқарор муҳитини мустаҳкамлаш ва бу масалаларда хотин-қизларнинг ўрни ва аҳамияти ошириш долзарб аҳамият касб этмоқда. Юртимиз аҳолисининг тенг ярмига яқинроғини ташкил этадиган хотин-қизлар жамиятнинг барча соҳаларида самарали фаолият юритмоқда.⁸

Badiiy adabiyotning qamrov darajasi keng sanaladi. Zero undagi janrlarning har biri insonning kamoloti uchun xizmat qiladi.⁹

Ushbu maqolada vatanparvarlik va millatparvarlik kabi axloqiy tushunchalar, hamda ularning mazmun mohiyati Somerset Moem qalamiga mansub bo'lgan “Bo'ysunmagan” (“The

⁵ Bakhridinova, B. M. (2020). “DEVONU LUGOTIT TURK” AS A FIRST VIEW OF MODERN COMPLEX EDUCATIONAL DICTIONARIES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 981-985.

⁶ Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.

⁷ Tolibjonovich, Madumarov T., and Gulomjonov O. R. Ogli. "Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today." *JournalINX*, vol. 6, no. 10, 2020, pp. 109-111.

⁸ Мадумарова Зиёдахон. (2022). ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕНДЕР МУАММОЛАРИНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6569712>

⁹ Oripova Kamola. (2022). О'ЗБЕК ВА FRANSUZ TILLARIDAGI MAQOLLARDA JON KONSEPTINING IFODALANISHI. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 398-408. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/209>

Unconquered”) deb nomlangan hikoyaning syujeti va bosh qahramonlarning xarakterini tahlil qilish orqali ochib beriladi¹⁰

The article examines the role of dictionaries and their content, and, in particular, defines the role of explanatory dictionaries, from their compilation to their semantic meaning. Examples of lexical units and their meanings are given. Attention is drawn to the structure of explanatory dictionaries as a constituent part of the dictionaries as a whole.¹¹

In this article are given the importance, role, types of the family in modern society. Its development from ancient times till present is widely described in this article.¹²

The widespread introduction of new pedagogical technologies in teaching students of higher educational institutions and the effective use of innovative technologies are the main support for improving the quality of education.¹³

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гуландом Мирханова. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУҒАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(2), 172–178. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/90>
2. Gulbahor, T. (2016). Adjusted Meanings of Moral-Spiritual Concept Defining Units. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(7), 40-45.
3. Ахмедова, Д. (2020). Семантик разметка тизимида тег гуруҳлари. *Oriental Art and Culture*, (III), 440-444.
4. Ergashevna, Y. N. (2021). ON METHODS OF RESEARCH OF UZBEK LANGUAGE SYNTAX. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(11), 22-28.

¹⁰ Pulatova Sabina. (2022). VATANPARVARLIK AXLOQNING ASOSIY TUSHUNCHALARIDAN BIRI SIFATIDA. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 357–368. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/205>

¹¹ Bobomurodova, L. K. (2021). FEATURES OF THE COMPILATION OF MODERN EXPLANATORY DICTIONARIES.

¹² Nasriddinovich, A. A. (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. *European science review*, (3-4), 69-72.

¹³ Jamoliddinovich, U. B. (2022). FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(01), 149-151.

5. Bakhridinova, B. M. (2020). "DEVONU LUGOTIT TURK" AS A FIRST VIEW OF MODERN COMPLEX EDUCATIONAL DICTIONARIES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 981-985.
6. Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.
7. Tolibjonovich, Madumarov T., and Gulomjonov O. R. Ogli. "Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today." *JournalNX*, vol. 6, no. 10, 2020, pp. 109-111.
8. Мадумарова Зиёдахон. (2022). ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕНДЕР МУАММОЛАРИНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6569712>
9. Oripova Kamola. (2022). O'ZBEK VA FRANSUZ TILLARIDAGI MAQOLLARDA JON KONSEPTINING IFODALANISHI. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 398-408. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/209>
10. Pulatova Sabina. (2022). VATANPARVARLIK AXLOQNING ASOSIY TUSHUNCHALARIDAN BIRI SIFATIDA. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 357-368. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/205>
11. Bobomurodova, L. K. (2021). FEATURES OF THE COMPILATION OF MODERN EXPLANATORY DICTIONARIES.
12. Nasriddinovich, A. A. (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. *European science review*, (3-4), 69-72.
13. Jamoliddinovich, U. B. (2022). FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(01), 149-151.